

Сјећање Милке Сумрак

Тања Тулековић

УДК 341.485:929Сумрак М.

Виши кустос, ЈУ СП Доња Градина;
tanjatulekovic@jusp-donjagradina.org

Апстракт: Милка Сумрак (1926–2008), рођена у селу Демировац,¹ преживјела је покољ на Млади Божић² 1942. године. Ожиљак тог страдања није био само физички, већ и пуно дубљи, емотивнији. Своје сјећање подијелила је са једним јасним циљем, а то је да се истина о страдању Срба на подручју Козаре и Поткозарја за вријеме Независне Државе Хрватске што боље документује, што даље чује. Њена мисија је испуњена: страдање њене породице, па и ње саме забиљежено је, документовано је и публиковано, те доступно широким масама истраживача ове теме.

Кључне ријечи: село Демировац, село Драксенић, Козара, логор Јасеновац, усташе

Милка Сумрак (р. Даниловић) рођена је 22. априла 1926.³ године у селу Демировац од оца Милоша Даниловића и мајке Маре Даниловић (р. Крњајић). Доживјела је стравичну трауму на Млади Божић 1942. године – усташе су јој убиле оца, мајку, два брата, а она сама је рањена. Осим тог физичког ожиљка, још већи јој је био ожиљак на души. Сазнавши да екипа Јавне установе „Спомен-подручје Доња Градина“ (у саставу Симо Брдар, Дејан Мотл и Тања Тулековић) са колегама Меморијалног музеја из Вашингтона, на терену села Доња Градина, Драксенић, Демировац и Међеђа прикупљају вербална свједочанства, пронашла је екипу и отворила своју душу. Јуна 2008. године урађено је пробно снимање, а у септембру и професионално снимање. Осим у архиви Јавне установе „Спомен-подручје Доња Градина“, ово свједочанство може

¹ Село Демировац је сусједно село села Драксенић.

² Православни Млади Божић се обиљежава 14. јануара.

³ Подаци из Матичног уреда Демировац.

се пронаћи и на сајту Меморијалног музеја у Вашингтону.⁴ Милка Сумрак преминула је 2. октобра 2008.⁵ године у Градишци.

Ријечима Добриле Кукољ, председнице Градског удружења бивших логораша 2. свјетског рата и њихових потомака из Бања Луке: „У селу Драксенић десио се један од најмонструознијих злочина икад забиљежених у цивилизованом свијету и у историји човјечанства“.⁶ На православни Млади Божић 1942. године усташе из Јасеновца прелазе ријеку Саву и спроводе етничко „чишћење“ терена. На удару су била православна села Доња Градина, Драксенић,⁷ Демировац и Међеђа.⁸ У драксенићкој цркви десио се страшан покољ, у литератури познат под називом „Крвава литургија“.⁹ Међутим, нису била поштеђена ни сусједна села, Демировац¹⁰ и Међеђа.

⁴ Меморијални музеј Хологауста, Вашингтон, збирка усмених историја, <collections.ushmm.org/search/catalog/irn44704>

⁵ Ibid.

⁶ Тања Тулековић, *Драксенић 1941-1945. године*, „Спомен-подручје Доња Градина“ 2016, 5.

⁷ Село Драксенић је усташама био важан пункт јер се налази на главном путу Босанска Дубица – Босанска Градишка, а од ког се одваја пут за Јасеновац. У насељу Јасеновац формиран је, августа 1941. године, концентрациони логор Јасеновац, логор без премца када је у питању начин ликвидација које су вршене у њему. Највеће стратиште овог логора било је село Доња Градина, које је од самог логора дијелила ријека Сава.

⁸ Наведена села припадају области названој Дубичка раван.

⁹ Под изговором да ће им усташки командант одржати говор, становници овог села су мирно отишли у цркву. Међутим, десио се стравичан покољ, углавном жена и дјеца. Усташе су након покоља отјерали сву стоку из села, запалили куће и штале. „У цркви су лежале изнакажене жртве, из којих је још врела крв шикљала по бијелим зидовима. Међу њима су били двије жене и једно дијете, још живи, али у полусвјесном стању... На улазним вратима од цркве на једној страни налазило се приковано и изнакажено тијело мушкарца, а на другој тијело жене, чије су груди просјечене, а кроз њих провучене руке. У олтару су биле издвојене дјевојке које су на посебан и звјерски начин мучене. У цркви су многе мајке лежале мртве, а на њиховим грудима дјеца избодена бајонетима..“ (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко подручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 156).

¹⁰ Село Демировац административно припада општини Козарска Дубица (раније Босанска Дубица), од које је удаљено 11 км. Граничи се са селом Драксенић. Имало је 628 цивилних жртава и 65 бораца, док је потпуно опустјело 47 домаћинстава у току Другог свјетског рата. (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко подручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 317-329).

Транскрипт сјећања

Четрнаестог јануара, на Млади Божић, 1942. године усташе су пошле из Јасеновца.¹¹ О'здо пуцају, иду... куће горе. Мој ћаћа је био крено санце да бјежимо. А био је неки млинар Хрват у Драксенићу, и он је наишао кроз нашу авлију и каже овако: 'Немојте бјежати. Ко оде, ко утече - све му се попали. А кога нађу код куће - неће му ништа'. Ми се тако задржали. У нашој кући је било нас деветоро. Били су комшија и комшиница Ђаковић Славко и његова жена Славка, и Ђоке Ковачевића жена Станка и њезино дијете Деса и њезин брат, ја мислим да му је било име Илија. Они су сви дошли у нашу авлију. Препали се. Отуда долет'ли. Мој ћаћа узе виле да иде у позадину. Каже матери: 'Немој, Милоше, ићи. Нађу саму мене и дјецу, побиће нас'. Он само ћути и оде. И не би мало, ево њега лети: 'Бјеж'мо', каже, 'ево усташа оздо, црне се!' Било је пар партизанића и повукли су се. Веле: 'Бјеж'те народе, спасавајте се како ко зна!'. Доље народ лети, црни се, вуку краве. Зима је, нема листа, види се све. Није далеко од моје куће нова цеста. И он долети и метну четири вреће куруза преко саница. Изгориће нам кућа - крепаћемо од глади. Док је он то метно - усташе у авлију. Сабље на пушкама! Униформа војничка, усташке капе на глави. Имају У на капи. Кажу: 'Ајте вамо да вам наш старјешина држи говор'. Изашли смо ми и они. Стоје они, стојимо ми. Мој брат старији поче бјежати штали. Он пуче за њим. Једноч, да ће други пут... матери увати усташу за врат: 'Немој', каже, 'њега, убиј мене!' Он пуче трећи пут - дијете паде. Ја сам помакла путем једно пет корака, од страха се онесвијестила и пала, пала у снијег. Ја нисам више видјела ништа, него само осјети кад кроза ме прође као врела шипка, и ова нога од ове се подиже и сама се спусти. Ја знам да сам жива али не могу никуда, онесвијешћена сам. И удари ме нечим, или је пушком или је ногом, удари ме у ребра, ја се никуд нисам мицала. И ја лези, лези... а оно само нешто грми кроз главу. Грми, грми... ја стално мислим пуцају. Кад једноч неко устаје, јауче. Јој,

¹¹ Напад је почео у ноћи између 14. и 15. јануара 1942. године. У нападу је учествовало око 1.200 усташа под комадом потпуковника Сколибека, команданта Друге бојне Пете пјешачке усташко-домобранске пуковније. (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 155).

реко', морда је моја мама жива. А ја овако подиже главу и реко: 'Јој, ма-ма драга, јеси ли жива?', кад та млада Ћаковића Славка жива. Она је била рањена у ногу и пала у шамац¹² и како се мало подигла, усташа се обазра и њу туде удари.¹³ Она дише а њој издише ту. Али је она јака, каже: 'Јој Милка, сејо, јеси ли жива, оди ми ране вежи!' Јој, не могу ја устати, мене је ран'ло у кичму. Ја сам се ухватила за ноге, а нога од ноге не може. Идем ја тако. Јој, мој хаћа насред пута, руке 'вако¹⁴ и мали му брат на руци и дјетету је расјечен обрашчић. Крви нема. Сигурно га је расјеко кад је био мртав. Мати под врбом ту ће се рвала са усташом, није га пустила док он њу није четрнаест пута убо ножем. То су ми људи причали кад су их сахрањивали. Гледали су како је ко убијен. Мати је заклана под врбом. Он је њу бо', бо' и кад је пала он је њу закло. И она лежи тако заклана... ја прође крај ње. Драга дјецо... ја сам онда огуллала! Сузе нема, мене уват'ло овде...¹⁵ неће суза, само да ми је зрака мало. Видим њих свију... она жена ниже мог хаће, дијете јој на руци, брат ниже ње. Мати под врбом, онај је брат тамо пред шталом. И ја ајд, ајд за њом...¹⁶ ја у кућу, кућа отворена, ватре нема, нема ништа. Она је јастук свукла доље и легла крај пећи, пећ врућа. Моја је мати имала доста јастука од перја. А ја узмем скемлијицу,¹⁷ метнем крај клупе, па ћу на скемлијицу, па на клупу, па на кревет. Не могу, дјецо... нога од ноге не мере оволико...¹⁸ укочило ме. И ја ништа, свучем јастук и легнем. Добиле смо температуру. Треба воде. А ми имали оне некадашње штује земљане, па се пила вода. Она се напије па пусти а ја се привучем па се напијем. То смо ми пиле док је тога било. Кад смо попиле то, крепава се од жећи. Нема више! Она уста и нађе по' лонца млијека. Помузла моја мати краву увече. Попијемо и по лонца тог млијека и сад више нема ништа. Уста она и нађе по' лонца супе. То почеле пити... славно, ја не могу. Онда су се усташе повратиле. Дошао је један човјек, Стево Даниловић, то је нама рођак. Дошао да мене однесе. Била је шума, иње. Они¹⁹ тамо нису ишли већ се журили да што више народа поватају. Каже: 'Ајде ти да тебе чича однесе, ено тамо снајке Росе.' Реко: 'Пус-

¹² Прим. аут. - ров, јарак

¹³ Прим. аут. - руком показује на ребра

¹⁴ Прим. аут. - показује раширене руке

¹⁵ Прим. аут. - показује руком на грло

¹⁶ Прим. аут. - Славка Ћаковић

¹⁷ Прим. аут. - мала, ниска дрвена столица; сточић

¹⁸ Прим. аут. - показује руком

¹⁹ Прим. аут. - мисли на усташе

ти ме, чича драги, пусти ме да умрем! Донеси нам само воде'. Он је нама заграбио штују воде и донио и јавио. Наишао је Ђоко Ковачевић и видио нас. И наишао је Милоје Бараћа ћаћа Бранко и пусти крмке и пусти говеда и коње, све пусти из штале да иде. То блечи, скичи... гладно. И та је марва... крмци су мога брата појели. Начели га и појели сву утробу. Људи не смију му прићи, бацачи бацају из Јасеновца. И онда кад се то смирило, људи су дошли и њих унијели у кућу. Осам дана они су били мртви у кући. Нико није смио доћи да их сахрани. Мртви су били Даниловић Милош,²⁰ Даниловић Мара,²¹ Даниловић Младен,²² Даниловић Милован,²³ Славко Ђаковић, његова жена, Ђоке Ковачевића жена Станка звана Стака, њезино женско дијете Деса,²⁴ њезин брат. Мој мањи брат је имао четири године, а старији једно шест-седам година. Кад се смирило, дошли су по нас двије да нас одвезу. Не моремо ми од бола једна крај друге па њу одвезу ћаћи, она је била из Гуњеваца родом, али је она онда умрла, а мене одвезу овде у Ријеку²⁵ у кућу Кеџманову.²⁶ Ту је било избјегло народа као у шкатуљи шибица. Ја знам да

²⁰ Прим. аут. - отац; Даниловић (Пане) Милош, 1908-1942. Демировац (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 319).

²¹ Прим. аут. - мајка; Даниловић (Стојан) Мара, 1912-1942. Демировац (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 319).

²² Прим. аут. - брат; Даниловић (Милош) Младен, 1933-1942. Демировац (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 319).

²³ Прим. аут. - брат; Даниловић (Милош) Милован, 1935-1942. Демировац (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 319).

²⁴ Ковачевић (Ђоко) Деса, 1939-1942. Демировац, (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 321).

²⁵ Прим. аут. - заселак

²⁶ Славко Ђекановић, говорећи о дешавањима 1943. године каже: „У тој кући усташе су затекле народ на спавању. Жене и дјеца. Мушкараца није било, јер то је било последице логора. Они који су одузети у Церовљанима отишли су за Земун. Из Земуне, старији и млади, који нису одговарали за Њемачку, они су то вратили назад у Јасеновац на убијање. У тој кући, у једну собу су натрпали народ. Пуна соба је била. Журили су јер је већ свањивало. Поставили су митраљез на прозор и све их поубијали. Био је један младић међу њима, он је био пао под клупу кад се запуцало. Усташе су зашле у кућу па пиштољем ко се још помјерао. Младић је био крвав од других и био се умирио, тако је остао жив. Звао се Вељко Јанковић. Био је очевитац све-

сам лежала у ћошку, прострли ми сламе. Мени је крв ишла свуд, то се све окорило од крви. Онда су с мене расјекли робу и свукли и нашле жене нешто и обукли ме и дошли партизански болничари и доктор и мене превили али није било никаквих љекова ни инекција него само ипреманган.²⁷ То се испирало и направили мелеме од гушчије масти и воска од пчела. Са тим мелемима мени су ране залијечили. И четири године сам носала завоје. То није да је то зашито па зарасло, то је развијело. И онда су они обрезао ону кожу. Ту ништа није смјело бити него завој. Чује моја баба Ђуја са Млиналица, мати моје матере, и дође и донесе свијећу, и каже запалите јој свијећу кад умре, пошто сам ја замирала пар пута, и јавите нама. И ето остала сам жива. А камо среће да нисам...

Из Ријеке, ту се народ био збио, мене стриц натовари на санце и отјера у Војскову у болницу партизанску. Сњијег је био велики у Просари. Он вози мене тамо, а отуд иде човјек и вози воз дрва и каже: 'Склони се, човјече, ја не могу, возим воз дрва!' Каже: 'Не могу ни ја, возим рањеника!' – ја чујем у колима. И он је мене одвезао горе и горе су долазили партизански болничари и доктори. Болничар је био Бошко Ацић из Божића. Он је био у Петој бригади са Ратком Гога. Познала сам га послје рата. Он је мене превијао кад сам ја била рањена. Изненадио се да сам жива. Каже: 'Пиштила си ко змија кад се баци на ватру кад смо ти ране прочишћали'. Нису имали чиме него клипић²⁸ огуле и замотају газу у ипреманган и турали су ми кроз рану да ишчисте барут. И чуди се мени човјек да сам ја жива.

Послје је ударила офанзива.²⁹ Онда сам ја отишла код бабе и ујака, били смо у Швабама,³⁰ нисам имала код кога бити. Онда су ударили горе, ја била са ујном, ујна води кобиле а ја за њом носим оне

га. Умро је сад. Мислим да је у тој кући било 12 особа. Усташе су кренуле даље према цести. Ко је бјежао према њивама они су хватали и убијали. Ја сам био тада у шуми." (Тања Тулековић, *Књија из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међећа, 1941-1945. године*, Јагодина 2012, 61).

²⁷ Прим. аут. – хиперманган

²⁸ Прим. аут. – штапић

²⁹ Прим. аут. – Козарска офанзива

³⁰ Један од заселака села Међећа. Прије почетка рата 1941. године у Просару су се били доселили Нијемци, које је народ Међеће називао Швабе. Кад се заратило Нијемци су дошли по њих и иселили их. (Тања Тулековић, *Књија из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међећа, 1941-1945. године*, Јагодина 2012, 60).

узде. Јао, кад усташе запуцаше... она пусти кобиле па у јарак, ја за њом. Шћућурили се, они пуцају... пуцају. Ућутало се. Излазимо ми, излази народ кад оно запуца опет! Јој, а ја сад сама... ујне нема, кобила нема. Ја преко неке кладе паде, мени су ноге биле црне као тинта. Преврнем се, ударим се у главу, то је убој био. И нађем доље двије жене и мало дијете. Оне се шћућуриле. Ја се шћућурим код њих. Кад једноч неко зове: 'Милка, Милка!' Реко: 'Шта је?' 'Гдје си ти, сејо?' 'Ево ме!' 'Јеси л' жива?' 'Жива сам!' Кад то један Змијањац Никола, кад он тражи своју ћерку Милку. 'Ајој, па ти ниси моја Милка!' Реко: 'Јок!' 'Ај ти са мном...' каже и он тако хода и тражи и зове и тако се и тај народ из тих јарака испуља. Отишли смо у брда, у Јабланицу.

За Петровдан³¹ усташе су нас отјерале из Међеђе у Церовљане. Са Церовљана у Уштицу па нас отјерали у Славонију. Најприје у село Гучане па из Гучана у Пасјаковце. У Церовљанима мушке раставили тамо. Они сиромаци сједе по земљи а жене су и дјеца вамо и онда ко је шта понио јести њима однесе тамо. Ја и мој Мирко, брат од ујака, њега је мати родила и умрла, трећи дан сахрањена. Њега је баба отхранила, и идемо тим мојим ујацима, Драгомиру³² и Љубану³³ носимо јести. Е сад више нема ништа јести. А један је човјек овдје био, Јово Шкондрић, без ногу. Кад је био дијете мало дрекно је и одузело га, парализовало. Он је био у рукама јак. Он је повезао куруза. Е сад ће нас кретати о'та-ле.³⁴ Он је нама дао по здјечицу куруза. Ја и моја баба... и нас двоје унучади сами. Све је отјерано. Ујаци ми отјерани, родитељи ми погинули, стриц погино... дјеца његова погинула, тетке погинуле... све! Три ујака, двије ујне, све је то изгинуло! Кад оно хоће, удари киша из неба из земље! Баба метла од кануре, лана онога, ткане шаренице, овако преко руке, само да не иде по нама, да се не потушимо. Ми смо умрли - ми ништа не чујемо. Вода свуд! Дјеце мртве по земљи колико хоћеш! Онда су биле двије сироте излудиле, неке Почучеве, цуре по 16-17 година.³⁵ Усташе су њих силовали па ошишали на нулу. Оне дођоше код

³¹ Петровдан је црквени празник посвећен светим апостолима Петру и Павлу, који се прославља 12. јула.

³² Крњајић (Стојан) Драгомир, 1922-1942, Земун; Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 458.

³³ Крњајић Љубан, 1915-1942. Земун (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко њодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 458).

³⁴ Прим. аут. - из Церовљана

³⁵ Славко Ћекановић: „Маса људи на путу за Церовљане. У Церовљанима су одузети мој отац Михајло и старији брат Гојко, имао је отприлике 17 годи-

нас, завукоше се под покривач. Не могу се изразити шта све оне вичу. И онда нас отале крену у Пожегу. У воз нас стављају, у Пожеги нас изваде. Путовали смо од Јасеновца до Пожеге. Ми смо се у шталарима возили. Киша пада а жене стављају кашике кроз решетке и само дјеци по кап да не помру од жеђи. Ту смо вршили и нужду. И онда смо изашли. Ја сам се онесвијестила. Одоше тамо нађоше воде... ја кад сам оно узела... црکو би пијући воду! Пожеднили! Пуно је онда народа и дјеце помрло од жеђи. Пун вагон народа... нема ни зрака, само оне решеткице горе. Онда смо отишли код једних газда. Он је био Србин а жена му је била Хрватица. И тамо смо били кад дођоше усташе и тамо и кренули нас из тог села у неку школу и каже: 'Одложите нож, новац, све што имаш у себе одложи!' и тако то жене одлагају. Та Хрватица каже:

на. Ту смо изложени на сунцу... усташе нас чувају. Нису нам дали ништа од хране. Људи су умирали... било је свашта! Одатле смо кренули за Уштицу. Једну дјевојку су издвојили и одвели у врбик. То је удаљено једно 30 м од нас. Свашта су радили од ње. То је било јаукање... јој. Звала се Почуч. Она једна сједе, као да не зна ништа о себи... не води бригу о одјећи како стоји на њој." „Након десет дана усташе су нас жене и децу пјешнице отјерали у село Уштицу крај Јасеновца. У Уштици остале смо око 14 дана, а биле смо све смјештене на једном пољу крај села. Стражу над нама чувале су усташе. На овоме пољу усташе су силиле поједине дјевојке да с њима врше сполно опћење, а то су чинили и по дану и по ноћи, па су 25 дјевојчица из страха од ужаса полудјеле. Сећам се да је тада полудјела једна девојчица с презименом Почуча, стара 15 година, а родом из села Међеђе, коју су усташе више пута силовали.“ (Тања Тулековић, *Књиџа из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа, 1941-1945. године*, Јагодина 2012, 41-42). Душан Ђуврк: „У Уштици, једне недјеље долазе усташе, њих шесторица. Иду они пијани. И дођоше до једне фамилије, то је била фамилија Вује Почуча. Сједила је његова жена са двије дјевојчице. На велику несрећу једна је имала црвену косу. Усташа приђе, узме ту малу за косе и диже је. Вели - Ово је Јеврејка! Цурица, можда је имала 13 година, нисам сигуран. Какво грдно зло! Одведоше је од нас једно 15-20 м, у врбе. Долази један усташа са хармоником и свира, и они су њу почели силовати, њих шесторица. Дијете је то... Овамо мати вришти, јауче, жене је држе. Полудјела жена! Усташе су ту малу измрцвариле. То сам гледао очима својим. Почела их је уједати за руке. Идиоти су јој раширили руке и ноге, и ногама јој стали на руке и ноге, да се не може отимати. А они се мијењају на њој. Сва крвава... потпуно дијете уништено. А онај свира и пјева, а ови изводе таква злодјела над тим дјететом. Мати јој добила слом живаца... одведоше је са другом ћеркицом, и највјероватније су их на Сави убили.“ (Тања Тулековић, *Књиџа из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа, 1941-1945. године*, Јагодина 2012, 42).

'Ја сам Хрватица, ја сам се удала за Србина', а њу тамо међу нас. Кад се вјенчала за Србина као да је прекрштена. И онда нас кренуше горе у Пасјаковце. Ту смо хватали кокоши, јаја и тако. То је било пусто село. Преузе нас Црна легија, црно одијело на њима. Жене су зинуле јаукати иза гласа. Веле жене – сад смо готове! Моја ујна Нада је ухватила везу са неким што је преводио народ вамо, неке пропуснице нам давали. Извади пропусницу и нас спроведе на Градишку у Совјак. И у Совјак смо тамо дошли... нема ништа јести. Ручно смо мљели курузе за кру'. А моја баба Ђуја носила кру' у торби, само нек има, а кру' се укиселио, очупавио, она машина на њему. И кад смо вамо ужрвнали и испекли крува под сачом, њему даје,³⁶ он неће, оће тог крува из торбе. Тога крува покваренога а неће овога... не зна... не зна!!!

Онда смо отишли за Козару. Кад Швабе: 'Хорвец!³⁷ Хорвец!', то значи напред... да нас поватају живе. Ја сам имала малу тробицу и ту имала двије кошуљице и сукњицу, то сам носила за пресвући, а ми бјежи и та торбица скаче преко главе. А ја бацим торбицу и бјежим за бабом. И бјежи бјежи... и баба утече а ја останем сама. Шта 'ш саде... ја сирота идем путем... кад мене срете жена, Кос Тана, из Челебинаца, она је била одборник партизански. Носи кожну торбу. Препале се ја ње, препале се она мене. 'Оклен ти, цура, туј?', ја њој причам: 'Ја немам никог, имала сам бабу, сад су нас Швабе посјекли, ја немам никога!'. 'Ај ти са мном!', каже. Одведе ме у Међувође у партизанску кухињу, и дадну ми јести. Они су, ти горе, правили неко млијеко од курузовог брашна и крува донијели они мени тако. То овдје не праве. Ја не знам би л' ја тај кру удробила или онако јела. Поједем ја то и њу чекам. И одведе ме код Дује Коса у Челебинце. Они нису ни ишли у логор. Остали су у Козари. Имали су цурицу, име јој је Милка. И она је умрла, преладила се под жилама тамо. И приме мене за ћер. И та жена што је имала од те цуре своје, имала је пешкира, имала је штошта, она је то све искројила мени на робицу, ја немам ништа – само што је на мени! Искројила и обојила у јошковој кори и мене обукла. И била сам с њима до 1945. године, до ослобођења. А баба је отишла и тај мој брат горе негдје у Ушивац, нисам ни знала за њих. Растали се... нема! И кад је дошла баба, чула за ме, и дође, пошто су се они већ вратили кући³⁸ и пита 'Би л' ти ишла, има твоја земља? Има народа доста, ош ићи са мном', и ја

³⁶ Прим. аут. – нејасно је коме даје баба хљеб.

³⁷ Прим. аут. – „vorwärts“

³⁸ Прим. аут. – Млиарице

кажем оћу. А они јадници нису имали него једно прасе и један неки би-чић и мени дадну. Ја дођем ту код бабе и с њом сам била док се нисам удала.³⁹

Имала сам три ујака. Један је отишао у партизане и баба је јаукала: 'Немој, Душане, немој, Душане, дијете, погинућеш!'. Каже: 'Нек погинем! Ја идем да осветим моју једину сестру!' И погинуо је.⁴⁰ Није му се никад знало за гроб. А ова два су оћерана, никад се нису вратили. Баба је јаукала док није умрла... за мојом матером и за њима!

У Сави, више наших кућа, људи су били повезани као сплавови. Моја баба Ђуја и Драгиња Ђувркова биле отишле у Градишку и купиле неке кравице. Ја и Душан Ђуврк⁴¹ чували смо краве и пошли за њима да их тражимо. Ми се надвиришмо туј, то је лубања до лубање! Ми се препали па бјежи! И посије, у полојима, у гранама, људи⁴² колико хоћеш! Ми смо то морали ићи закопати. Милан Алаша нађе витицу златну на прсту човјека. Каже: 'Ово су ноге исте мога ћаће!' Тога је било боже сачувај! Ми смо то све посахрањивали.

Голи смо били и боси. Ишли смо на рушевине⁴³ и купили себи да се обучемо, извлачили из тих рушевина прњу. Машина шивећа стоји и под њом усташка капа. И Мирко Кукавица узео и шије ту капу. Било је

³⁹ Брак склопила 29. јула 1950. године са Живком Сумраком

⁴⁰ Крњајић (Стојан) Душан, 1920-1942. Козара (Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко погруче у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 451).

⁴¹ Душан Ђуврк: „Кад је рат завршен, ја и Милка Даниловић, њој су родитељи поклани, ишли смо крај Саве, и кад смо дошли до пруда званог Ђукин баир, ту има једна кривина, и ту је био пруд од шљунка. Врбе су одваљивале се од обале и биле попрјечене у Саву. За тим врбама, ту су гомиле мртвих људи. И било их је по пруду. Кад се вода повукла, они су остали на пруду. Ми смо морали замотати главе јер толико смрди, не може се ту ходати! На том пруду лежи један са руксаком на леђима. Није нам било јасно да му руксак није скинуо онај који га је убио. Ја откачим тај руксак. Отворимо. Унутра два одијела, кошуља, чарапа и једна мала кутија лимена. Отворим ту кутијицу - у њој плочица четвртаста и на њој број, чини ми се 161, и испод слова КГФ, то је крингефанге120 - ратни заробљеник. Онда смо схватили да се тај јадник враћао из заробљеништва у Њемачкој. Ендехазја је искористила ту прилику, кад је на Западу објављено да је Југославија слободна, а то није било тачно, и сви они који су отуда пожурили кући, згртали су у Јасеновац и у Саву. Таквима се траг не зна!“ (Тања Тулековић, *Књија из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа, 1941-1945. јодине*, Јагодина 2012, 69-70).

⁴² Прим. аут. - лешева

⁴³ Прим. аут. - на рушевине концентрационог логора Јасеновац

шерпи, шињела, мантила, робе свакакве... ја накупила тањирѝћа себи, кашика, виљушака и то донијела. Жене купе јастука, перја да имају на чем лећи“.

Умјесто закључка

Милка Сумрак, након пробног снимања у јуну 2008. године и коначног снимања у септембру 2008. године, скинула је велики терет са своје душе. Ово исцрпно вербално свједочанство које је оставила будућим генерацијама завршила је ријечима:

„Волим кад нисам умрла да сам то приказала, па нек одмах умрем саде. Ето... тешко ми је било да се то не објави, да се то не зна. Како ми је било кад су они тукли ону моју малу браћу... шта су они били криви? Шта сам ја била крива? Моја мати јадна вели: 'Јооој убиј мене, немој њега!'“

*Милка Сумрак, фотографија са пробног снимања
Демировац, јун 2008. године*

Спомен-плоча изнад групне гробнице на гробљу у селу Демировац, коју је својој породици подигла Милка Сумрак осамдесетих година 20. вијека

Извори и литература

Извори

Матични уред Демировац

Архива Јавне установе „Спомен-подрује Доња Градина“, видео-материјал

Меморијални музеј Хологауста, Вашингтон, збирка усмених историја, <<https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn44704>>

Спомен-плоча на гробљу у селу Демировац, подигнута осамдесетих година 20. вијека.

Литература

Тулековић, Тања, *Књиџа из шишине: Усџашки злочин ѣноциџа у селу Међеђа, 1941-1945. ѣодине*, Јагодина 2012.

Самарџија, Душан, *Босанскодубичко ѣодручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984.

Тулековић, Тања, *Драксенић 1941-1945. ѣодине*, „Спомен-подручје Доња Градина“ 2016.

Tanja Tuleković

The Testimony of Milka Sumrak

Milka Sumrak (b. 1926, d. 2008), was born in the village of Demirovac. During the Second World War, she survived the slaughter which occurred on 14 January 1942. The effect of this trauma was not only physical, but much more so, emotional. She has decided to share her memory with one very specific goal: to document and spread the facts about the attempted annihilation of Serbs in Kozara and Potkozarje under the Independent State of Croatia. Her mission was in this way fulfilled: the destruction of her family and herself is now documented, published and available to researchers.